

СТРУКТУРНО-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Вивчення сучасного стану земельних ресурсів та їх економічна оцінка є однією з актуальних проблем сьогодення. Земля є одним з найбільш універсальних природних ресурсів, що використовується багатьма галузями господарства, тому важливим є питання оцінки земельних ресурсів і визначення головних напрямків оптимізації їх використання.

Реформування земельних відносин в Україні, на жаль, не відбулося, всі заходи земельної реформи торкнулися переважно земель сільськогосподарського призначення.

Наслідком такої державної політики стало нераціональне використання земельно-ресурсного потенціалу держави, погіршення якісного стану та продуктивності земель, неврегульованість зміни характеру функціонування землі як засобу виробництва в економічній системі ринку, відсутність єдиної державної системи охорони земель як основного національного багатства.

Поняття "земельні ресурси" є досить складним. До основних земельних угідь з яких складаються земельні ресурси України, та від стану яких в значній мірі залежить екологічна ситуація в країні, відносяться сільськогосподарські, лісові та природоохоронні землі. В подальшому будемо використовувати термін "земельні ресурси" тільки для категорій земель сільськогосподарського призначення. Потенціал земельних ресурсів (ЗРП) є невід'ємною складовою природно-ресурсного потенціалу (ПРП). Досліджуючи природно-ресурсний потенціал, В.П. Руденко пропонує розуміти його як сукупну продуктивність природних ресурсів території як засобів виробництва і предметів споживання виражену у їх суспільній споживній вартості. Разом з тим, в науковій літературі використовується ряд інших термінів: "сільськогосподарський ресурсний потенціал", "аграрно-ресурсний потенціал", "аграрний потенціал" та інші. Невід'ємною складовою цих понять є земельно-ресурсний потенціал.

Потенціал, як зазначає Ю.Д. Дмитревський є кількісною оцінкою того чи іншого природного ресурсу або ресурсів.

Варто зазначити також і те, що величина, структура, і особливості використання аграрно-ресурсного потенціалу (АРП), в тому числі і земельного, залежить в певній мірі від суспільного розвитку. Таким чином, земельно-ресурсний потенціал можна розглядати як категорію динамічну та історичну. Слід зазначити, що співвідношення між окремими складовими як ЗРП так і АРП може змінюватися територіально і в процесі самого сільськогосподарського виробництва, хоча потенціал сільського господарства визначають не просто набором окремих видів ресурсів, а їх системою, можливостями природокористування в різних соціально-економічних умовах. Господарська діяльність людини призводить до якісних змін в АРП і ЗРП, він регулюється, управляється значною мірою природними процесами та законами суспільного виробництва.

Основною складовою частиною ЗРП, яка залучена до процесу сільськогосподарського виробництва є родючі землі, які є одночасно частиною земельного фонду.

Поза-як більша частина земельних ресурсів країни перебуває у сільськогосподарському обігу, то саме цей напрямок землекористування та науково-технічний рівень землеробства, визначають їхній якісний стан та соціальне значення.

Особливість сільськогосподарського природокористування полягає в тому, що різні земельні угіддя, як правило, використовуються по-різному і це визначає відповідний рівень інтенсивності їх обробітку, а, відповідно, неоднакову продуктивність.

У процес сільськогосподарського виробництва найбільш активно залучений верхній родючий шар землі, тобто ґрунт. Тому ґрунт, а саме його основну властивість – родючість, можна розглядати як один з головних ресурсів сільськогосподарського

природокористування. Разом з тим, ґрунт і його властивості в певній мірі є інтегральним відображенням взаємодії окремих компонентів природи, а також і особливостей використання території. Таким чином взаємопов'язаний вплив окремих природних компонентів проявляє себе як в просторі, так і в часі.

Слід зазначити також і те, що сам процес землекористування є історичним. Умови і характер використання землі в основному визначаються способом виробництва та відносинами власності. Не випадково протягом багатовікової історії земля була об'єктом суперечок інтересів різних класів і верств населення. З формою власності на землю тісно пов'язане землеволодіння та особливості землекористування.

Вартість земельних ресурсів визначається згідно постанови Кабінету Міністрів України "Про методику грошової оцінки сільськогосподарського призначення та населених пунктів". Грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення провадиться окремо по орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами за рентним доходом, який формується залежно від якості, місця розташування і економічної оцінки земель.

Загальна величина потенціалу земельних ресурсів в Тернопільській області становить 8561,9 млн. грн. (станом на 2007 р.). Найбільший потенціал – 7694, 1 млн. грн. в структурі потенціалу земельних ресурсів мають орні землі. Значно меншим є потенціал сіножатей і пасовищ – 711,2 млн. грн. та багаторічних насаджень – 156, 6 млн. грн. Разом з цим в межах області спостерігається значна територіальна диференціація інтегрального земельного потенціалу та його складових (таблиця 1).

Таблиця 1

Вартість земельних ресурсів Тернопільської області

Назва адміністративного району	Рілля млн. грн.	Багаторічні насадження млн. грн.	Сіножаті і пасовища.	Земельно-ресурсний потенціал (ЗРП), млн. грн.
Бережанський	146,13	3,42	50,63	200,18
Борщівський	434,62	12,38	35,55	482,55
Бучацький	392,33	5,29	47,56	445,18
Гусятинський	735,75	6,48	40,11	782,34
Заліщицький	306,20	8,89	24,10	339,19
Збаразький	567,09	16,00	21,99	605,08
Зборівський	421,19	10,78	62,85	494,82
Козівський	431,85	7,43	40,15	479,43
Кременецький	359,30	21,14	47,02	427,46
Лановецький	481,73	6,40	45,41	533,54
Монастирський	137,45	2,99	40,06	180,5
Підволочиський	744,98	8,84	45,33	799,15
Підгаєцький	212,74	2,63	22,77	238,14
Теребовлянський	807,59	6,97	58,38	872,94
Тернопільський	566,07	25,44	37,58	629,09
Чортківський	590,91	7,31	30,24	628,46
Шумський	358,17	4,20	61,1	424,17
Тернопільська область	7694,1	156,6	711,2	8561,9

Максимальна величина земельного потенціалу характерна для центральної частини області, де він становить – 872, 9 млн. грн. (Теребовлянський, район). В ряді районів цієї частини області – Гусятинському, Підволочиському, Тернопільському потенціал земельних ресурсів більший і становить 600-700 млн. грн., а потенціал орних земель 570-800 млн. грн..

Значно меншим є потенціал сіножатей і пасовищ в області – 711,2 млн. грн. Для цього показника також характерна деяка територіальна диференціація, а саме: максимальні величини характерні для західної і північно-західної та північної частин області (50,6 – 62,9 млн. грн.), що пов'язане з фізико-географічними особливостями цих територій. Слід зазначити, що цей показник не повністю відображає земельний потенціал сіножатей і

пасовищ, оскільки його розрахунок проводиться в межах адміністративних районів, які є різні за площею.

Мінімальною у структурі загального земельного потенціалу є величина потенціалу земель, зайнятих багаторічними насадженнями (156,6 млн. грн.), що пов'язане з незначними площами садів та інших багаторічних насаджень в межах області. Максимальні значення потенціалу багаторічних насаджень характерні для Тернопільського (25,4 млн. грн.) та Кременецького (21,1 млн. грн.) районів.

Однією з характеристик земельного потенціалу є його компонентна структура, на основі якої можна аналізувати співвідношення між окремими складовими, що формують земельний потенціал Тернопільщини.

Компонентна структура, як зазначає В.П. Руденко відбиває внутрішньо- і міжвидові співвідношення (пропорції) природних ресурсів, що склалися в регіоні як результат розвитку природного процесу і впливу соціально-економічних факторів.

У компонентній структурі земельного потенціалу як області в цілому, так і в межах окремих районів найбільша частка припадає на орні землі – 89,9%. Максимальну частку у компонентній структурі земельного потенціалу цей вид земель займає у центральній і центрально-східній частинах області (Теребовлянський – 92,5%, Чортківський – 94%, Підволочиський – 93,2%, Гусятинський – 94%, Збаразький – 93,7% адміністративні райони), а мінімальну – в західній і південно-західній частинах області (Бережанський – 73%, Монастириський – 76,2% адміністративні райони) (таблиця 2).

Таблиця 2

Компонентна структура ЗРП в розрізі районів Тернопільської області

Назва адміністративного району	Рілля, %	Багаторічні насадження, %	Сіножаті і пасовища, %
Бережанський	73,0	1,7	25,3
Борщівський	90,1	2,6	7,4
Бучацький	88,1	1,2	10,7
Гусятинський	94,0	0,8	5,2
Заліщицький	90,3	2,6	7,1
Збаразький	93,7	2,6	3,7
Зборівський	85,1	2,2	12,7
Козівський	90,1	1,6	8,4
Кременецький	84,1	4,9	11,0
Лановецький	90,3	1,2	8,5
Монастириський	76,2	1,6	22,2
Підволочиський	93,2	1,1	5,7
Підгасцький	89,3	1,1	9,6
Теребовлянський	92,5	0,8	6,7
Тернопільський	90,0	4,0	6,0
Чортківський	94,0	1,2	4,8
Шумський	84,4	1,2	14,4
Тернопільська область	89,9	1,8	8,3

Частка багаторічних насаджень в компонентній структурі є найменшою – 1,8%. Максимальною є величина цього показника у компонентній структурі потенціалу земельних ресурсів у Тернопільського – 4,04% та Кременецького – 4,95% адміністративних районів.

Потенціал сіножатей і пасовищ дещо більший порівняно з багаторічними насадженнями – 8,3%. Максимальні величини цього показника характерні для західної, південно-західної і північної частин області: у Бережанському – 25,3%, Монастириському – 22,2%, Шумському – 14,4%, Кременецькому – 11% адміністративних районах.

Аналіз компонентної структури в розрізі кожного окремого виду сільськогосподарських угідь дає можливість констатувати таке (таблиця 3):

- найвищим є потенціал земельних ресурсів центральних районів області де він становить 9-10% від загального потенціалу земельних ресурсів (Гусятинський – 9,2%,

- Підволочиський – 9,3% Теробовлянський 10,2%);
- в структурі потенціалу орних земель найвищу частку становить потенціал цього виду угідь в згаданих вище районах (відповідно 9,6%, 9,7%, 10,5%);
- в компонентній структурі потенціалу сіножатей і пасовищ в області найвища їх частка у Зборівському – 8,8%, Шумському – 8,7%, Теробовлянському – 8,2%, Бережанському 7,1%, адміністративних районах.

Таблиця 3

Компонентна внутрівидова структура земельно-ресурсного потенціалу (%%)

Назва адміністративного району	Види земельних ресурсів			Загальний земельно-ресурсний потенціал
	Рілля	Багаторічні насадження	Сіножаті і пасовища	
Бережанський	1,9	2,2	7,1	2,3
Борщівський	5,6	7,9	5,0	5,6
Бучацький	5,1	3,4	6,7	5,2
Гусятинський	9,6	4,1	5,6	9,2
Заліщицький	4,0	5,7	3,4	4,1
Збаразький	7,4	10,2	3,1	7,1
Зборівський	5,5	6,9	8,8	5,8
Козівський	5,6	4,7	5,6	5,6
Кременецький	4,7	13,5	6,6	5,0
Лановецький	6,2	4,1	6,4	6,2
Монастирський	1,8	1,9	5,6	2,1
Підволочиський	9,7	5,6	6,4	9,3
Підгаєцький	2,7	1,7	3,3	2,8
Теробовлянський	10,5	4,5	8,2	10,2
Тернопільський	7,2	16,2	5,3	7,3
Чортківський	7,7	4,7	4,3	7,3
Шумський	4,6	2,7	8,6	4,9

Отже, дослідження компонентної структури дає можливість вивчити структурно склад земельних ресурсів, що сформувалися на основі природного розвитку території і впливу на неї соціально-економічних чинників. При цьому досягається як кількісна так і якісна характеристика видів земельних ресурсів на території області в загальному і в межах кожного району зокрема.

Аналіз структури ЗРП неповний без з'ясування функціональної значимості природних ресурсів, значення їх ролі в процесі комплексоутворення. Ці завдання вирішуються через пізнання функціональної структури, яка відображає склад і співвідношення природних ресурсів за їхньою комплексоутворюючою здатністю та участь в територіальному поділі праці Руденко В. П.

Для з'ясування функціональної структури ЗРП використано методику М. Ігнатенка та В. Руденка (1986) з певними змінами, що базується на економічній оцінці земельних ресурсів Тернопільської області. Визначення функціональної структури ЗРП здійснено для окремих видів земельних ресурсів у розрізі адміністративних районів.

Найбільші показники земельних ресурсів міжобласного значення мають: Гусятинський, Збаразький, Лановецький, Підволочиський, Тернопільський, Теробовлянський, Чортківський адміністративні райони (95...99%). Найменші показники земельних ресурсів міжобласного функціонального значення у Монастирському (0,5%), Козівському (1,5%) та Зборівському (1,9%) адміністративних районах. Потенціал земельних ресурсів внутрішньообласного значення коливається від 0,6% в Гусятинському до 100% у Заліщицькому, і Шумському районах. Районні функціональні значення для земельних ресурсів області становлять 0...81,4%. В Заліщицькому, Зборівському, Бучацькому, Лановецькому, Підволочиському, Теробовлянському, Тернопільському, Чортківському, Шумському районах всі земельні ресурси мають міжобласне і внутрішньообласне значення. Земельні ресурси місцевого

функціонального значення представлені орними землями і багаторічними насадженнями в Бережанському районі і становлять 81,1% (таблиця 4).

Досить високе функціональне значення (міжобласного і внутрішньообласного рангу) мають орні землі (95,9%) та багаторічні насадження (83,2%). Більше 47% земельних ресурсів області мають найвищий рівень ефективності та потенційну комплексоформуючу здатність і можливість участі у територіальному поділі праці.

Відмінності компонентної структури земельного потенціалу зумовлені як природними так і соціально-економічними чинниками, а особливо щільністю (густотою) потенціалу одного гектара того чи іншого виду угідь та площею, яку займає цей вид угідь в межах адміністративного району.

Важливою оцінкою земельно-ресурсного потенціалу є його територіальна диференціація. Серед показників територіальної диференціації важливе місце належить густоті ЗРП області чи іншого регіону. Важливими є також показники територіальної диференціації окремих складових ЗРП (потенціалу орних земель, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ).

Таблиця 4

Функціональна структура земельно-ресурсного потенціалу районів Тернопільської області

Назва адміністративного району	Функціональне значення природних ресурсів (%)			
	Міжобласне	Внутрішньообласне	Районне	Місцеве
Бережанський	15,3	3,6	-	81,1
Борщівський	-	97,5	2,5	-
Бучацький	9,3	90,7	-	-
Гусятинський	98,5	0,7	0,8	-
Заліщицький	-	100	-	-
Збаразький	94,7	2,5	2,8	-
Зборівський	1,9	98,1	-	-
Козівський	1,5	98,5	-	-
Кременецький	9,1	84,0	6,9	-
Лановецький	99,0	1,0	-	-
Монастирський	0,5	18,1	81,4	-
Підволочиський	98,9	1,1	-	-
Підгаєцький	-	7,1	2,9	-
Теребовлянський	98,8	1,2	-	-
Тернопільський	96,4	3,6	-	-
Чортківський	95,0	5,0	-	-
Шумський	-	100	-	-

Максимальні показники густоти потенціалу характерні для багаторічних насаджень (13,5...16,4 тис. грн./га) та орних земель (10,9...11,9 тис. грн./га) області. Густота потенціалу кормових угідь області значно нижча і становить у середньому 3,1...4,1 тис. грн./га. Середня густота земельно-ресурсного потенціалу – 6,75 тис. грн. га, що на 2,34 тис. грн. менше, ніж густота потенціалу орних земель. Найвищі показники густоти земельно-ресурсного потенціалу в Тернопільському – 7,9 тис. грн./га, Лановецькому – 8,6 тис. грн./га, Підволочиському – 9,4 тис. грн./га районах, що пояснюється наявністю значних площ з високопродуктивними ґрунтами. В районах західної частини області (Бережанському, Монастирському, Підгаєцькому) цей показник є найнижчим – 4,7...4,9 тис. грн./га.

За величиною густоти земельно-ресурсного потенціалу в області можна виділити такі групи районів

- з високим рівнем (Центральна група районів: Тернопільський, Теребовлянський, Підволочиський, Гусятинський Збаразький, Зборівський, Чортківський адміністративні райони);
- з середнім рівнем (Північна група районів: Кременецький, Шумський адміністративні

райони Південна група районів: Заліщицький, Буцацький, Борщівський адміністративні райони);

- з низьким рівнем (Західна група районів: Бережанський, Підгаєцький, Монастирський адміністративні райони).

В інтегральному земельно-ресурсному потенціалі області чітко простежується загальна закономірність – зростання величини та територіальної густоти в напрямку від периферії до центральної частини області.

Проведений аналіз компонентної структури ЗРП Тернопільської області свідчить про провідну роль у ній земельних ресурсів, які характеризуються високим рівнем освоєності, значною деградацією ґрунтів, низькою продуктивністю використання. Земельні ресурси є інтегральним ресурсом, який забезпечує можливість виробництва сільськогосподарської продукції з врахуванням впливу інших природних чинників.

Склад і співвідношення складових земельно-ресурсного потенціалу, які є основою ЗРП, за їх комплексуютьовуючою здатністю відображає функціональна структура. Високе функціональне значення земельних ресурсів міжобласного і внутрішньообласного значення (47%) сприятиме розвитку сільськогосподарського виробництва області на перспективу.

Сучасний стан освоєння земельних ресурсів Тернопільської області дає підстави визначити його як такий, що має можливості для подальшого підвищення ефективності земельного потенціалу за умови його раціонального використання. Основними напрямками оптимізації сільськогосподарського природокористування є: формування оптимальної структури агроландшафтів, а також співвідношення між іншими типами ландшафтних комплексів для відновлення екологічної рівноваги; використання наукових підходів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, ефективне використання ґрунтозахисних та біологічних систем землеробства.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. "Про методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів".
2. Аграрный ресурсный потенциал Украинской ССР (отв. ред. *Веденичев П.Ф.*). – К.: Наукова думка, 1988. – 312 с.
3. Земельні ресурси України. / Під ред. *Медведева М.М., Лактіонової Т.М.* – Київ: Аграрна наука, 1998. – 150 с.
4. *Иванух Р.А.* Природные ресурсы сельскохозяйственного производства Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1984. – 223 с.
5. *Руденко В.П.* Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.

Summary:

Pytulyak M.R., Pytulyak M. V. STRUCTURAL AND SYSTEM ANALYSIS OF LAND RESOURCES OF TERNOPIL REGION.

In the article is given the analysis of component functional structure of land resources of Ternopil region and other peculiarities of its territorial structure.

Надійшла 07.11.2008р.

УДК 911.9:502

Петро ЦАРИК

ПРОБЛЕМНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПРИРОДОЗАПОВІДАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЗООЛОГІЧНИХ ЗАКАЗНИКІВ)

У природоохоронному законодавстві є низка дискусійних підходів щодо обґрунтування і виділення територій під заповідний об'єкт [2]. Зокрема необґрунтованим і немотивованими є включення всієї території адміністративних районів Чемирівського, Кам'янець-Подільського) до складу національного природного парку „Подільські Товтри”. Подібні підходи можна спостерігати при створенні регіональних ландшафтних парків, коли